

”Rikskristallnatten” i historien

Av Stéphane Bruchfeld

Tal vid minnesstund den 9 november 2006 arrangerad av Svenska kommittén mot antisemitism

Dokumentation och vittnesmål saknas inte.

I den lilla staden Gunzenhausen söder om Nürnberg drog uppemot 1500 människor genom gatorna. Massan bröt sig in i judiska hus och våningar, och plundrade och förstörde dem. Med hugg och slag släpades 35 judar till fängelset där flera av dem hölls kvar i över ett dygn och misshandlades. Max Rosenau och Jakob Rosenfelder dog under oklara omständigheter.

Från Stettin vid Östersjökusten rapporterades att 5000 människor hade deltagit i upplopp mot judiska affärer, och i Büdingen inte långt från Hanau krossades under flera timmar långa oroligheter de judiska innevånarnas bostads- och butikfönster.

Från en dagbok: ”Ett gäng på tio ungdomar i Hitlerjugenduniform slog sönder skyltfönstret och stormade in viftande med slaktarknivar och skrek: Åt helvete med det judiska slöddret!...Den minsta pojken i hopen klättrade upp innanför rutan och började sitt förstörelsearbete med att slänga allt han kunde få tag på rätt ut i gatan. Där inne slog andra pojkar sönder glashyllor och diskar, slängde ut väckarklockor, billiga silverpjäser och strunt-saker till medbrottslingar utanför. Ett litet kryp till pojke satt hopkrupen i ett hörn av fönstret. Han satte dussintals ringar på fingrarna och stoppade fickorna fulla med armbandsklockor och armband. Med uniformen svällande av plundringsgods vände han sig om, spottade butiksinnehavaren rakt i ansiktet och rusade iväg.”

Listan är lång.

Vi har samlats idag för att minnas händelserna i det nazistiska Tyskland dagarna kring den 9 november 1938. Ofta talar man bara om natten mellan den 9 och 10 november, som vanligen går under namnet Kristallnatten. Men den enorma terror- och våldsvåg som drabbade de tyska judarna den här veckan för 68 år sedan började redan den 7 och 8 november och ebbade inte ut förrän den 13 november. Det är en av anled-

ningarna till varför man kan fråga sig om beteckningen Kristallnatten, eller riktigare ”Rikskristallnatten” – *Reichskristallnacht*, är lämplig. En annan är att dess ursprung och syfte är höljt i dunkel. Vissa har tolkat den som ett bittert skämt som myntades av offren eller andra som tog avstånd från pogromen. Andra uppfattar den tvärtom som ett uttryck för ett cyniskt skämtlygne som förskönar och maskerar det som inträffade, och som påminner om det som några år senare frambringade namn som *Rosengarten* (Rosenträdgården) eller *Himmelfahrtsweg* (Himlafärdsvägen). *Rosengarten* var en plats mellan två baracker i Majdanek där inga rosor växte men där människor sköts. På vintern färgade deras blod snön röd. Därav namnet. I Treblinka förband en väl kamouflerad fem meter bred gång avklädningsbarackerna med gaskammarbyggnaden. Gången kallades *Himmelfahrtsweg*.

Men man kan också fråga sig varför vi samlas för att minnas just dessa dagar i november. Redan innan nazisterna kommit till makten hade våldet och trakasserierna mot judar och politiska motståndare varit en del av vardagen. Från vårvintern 1933 hade förtrycket och våldsutbrotten mot den judiska befolkningen ökat undan för undan. Händelserna jag just nämnde ägde faktiskt inte rum i samband med novemberpogromen utan tidigare. Människomassan som drog genom Gunzenhausen gjorde det på palmsöndagen 25 mars 1934. Upploppet i Stettin tilldrog sig i februari 1935, och vandaliseringen av de judiska bostäderna och butikerna i Büdingen natten till långfredagen samma år. Bella Fromms dagboksanteckning är från Berlin i juni 1938.

”Återgång till barbariet”

Så varför uppmärksammar Svenska kommittén mot antisemitism och många andra just den 9 november? Är det för att vad den nazistiska

ledningen påstod var en spontan och folklig protest mot ”judendomens” tilltag att mörda en officiell representant för Tyskland i själva verket var en organiserad, jättelik pogrom, som fick många samtida bedömare att tala om en ”återgång till barbariet”? Jo, det spelar säkert roll. Bilderna av de brinnande synagogorna och de krossade rutorna lever fortfarande i minnet och på våra näthinnor. Men novemberpogromen var något mer än så. Den representerar någonting nytt. Den var en vattendelare. Men på vilket sätt?

Nazityskland brukar beskrivas som en totalitär stat, vilket landet naturligtvis också var. Men det är en term som kan förleda oss till att uppfatta det tyska samhället och politiken mellan åren 1933 och 1945 som en förhållandevis enhetlig och statisk företeelse som styrdes uppifrån med hjälp av en omfattande polis- och terrorapparat. Verkligheten var dock avsevärt mer sammansatt. Om man försöker få grepp om den konkreta, empiriska nivån, så framträder en bild av ett komplext samhälle vars ledare förde en politik som prövade sig fram på en in- och utrikespolitisk arena som hela tiden förändrades. Det gäller inte minst den s.k. judepolitiken. Ideologiskt styrdes denna politik av en allt radikalare och alltmer kompromisslös frälsningsantisemitism som i första hand bars upp av nazistpartiets ledare och aktivister. Julius Streicher, redaktören för *Der Stürmer*, uttryckte detta mycket koncist med sin ständigt upprepade fras ”Ohne eine Lösung der Judenfrage, keine Erlösung der Menschheit” (utan en lösning av judefrågan, ingen frälsning av mänskligheten). Men i praktiken påverkades politiken av och utvecklades i ett komplicerat samspel där en mängd in- och utrikespolitiska hänsyn togs och måste tas. Flera maktcentra stred om och försökte vinna inflytande över ”judepolitiken”, framför allt partiet och flera av dess organ, ett antal ministerier, polisen och säkerhetsapparaten, och efter 1936 även administrationen av Görings fyraårsplan.

Tre antisemitiska faser

Mellan januari 1933 och krigsutbrottet 1939 kan man urskilja tre antisemitiska faser eller vågor i Tyskland. I alla skeden förekom officiella respektive inofficiella inslag. De officiella företrädades av regeringen och myndigheterna på både nationell, regional och lokal nivå. De inofficiella företrädades i första hand av nazistpartiet, dess medlemmar och olika organisationer. Också här kan man tala om olika nivåer nationellt, regionalt och lokalt. Dessa instanser och nivåer gick inte

alltid och inte nödvändigtvis i takt, och hamnade ibland i konflikt inte minst under de första åren. I juni 1934 dömdes t.ex. ledaren för Gunzenhausenpogromen, SA-mannen Kurt Bär, tillsammans med ett tjugotal andra till upp till tio månaders fängelse för störande av ordningen och frihetsberövande. Medan han ännu var på fri fot sköt Bär två judar som vittnat emot honom i rättegången, och dödade en av dem. För detta dömdes Bär i augusti till 10 års fängelse, men benådades 1938. Då var det andra tider.

Den första fasen av judepolitiken började våren 1933 och pågick till slutet av 1934, men aktiviteterna avklingade i stort sett redan på senhösten 1933. Under de politiskt avgörande månaderna februari och mars angreps judiska affärer och enskilda judar regelmässigt av parti- och SA-medlemmar. Den officiella judepolitiken inleddes dock först i april med en symbolisk ekonomisk endagsbojkott av judiska affärer, läkare och advokater. Den första fasen kännetecknades främst av början på uteslutningen av judarna ur det offentliga livet. Viktigast var den s.k. lagen om återställande av offentligt tjänstemannaskap 7 april, som syftade till att utesluta bl.a. judar ur offentlig tjänst och som följdes av flera kompletterande förordningar. En annan viktig lag var den s.k. ledarskribentlagen som stiftades 4 oktober och som uteslöt judar ur press och media. Även andelen judiska elever och studenter i skolor och universitet begränsades, och under 1934 fräntogs judiska läkar-, tandläkar- och juridikstudierande examinationsrätten. Men trots det fortsatt byråkratiskt styrda undanträngandet var 1934 ett relativt lugnt år, om man bortser från bojkottaktioner och antijudiska våldsutbrott på lokal nivå som det i Gunzenhausen.

Tilltagande segregering

Den andra fasen kan dateras till tiden mellan årsskiftet 1934/1935 och sommaren 1937. Den kännetecknades av tilltagande segregering och en alltmer omfattande diskriminering. Tidigt 1935 möttes den ännu inte helt stabila regimen av ett växande folkligt missnöje. Människor hade inte fått det bättre, arbetslösheten var fortsatt hög och priserna steg kraftigt. Samtidigt växte frustrationen i partiet och i delar av förvaltningen över att inte mer gjordes för att skilja judar och icke-judar åt. Men frustrationen och det allmänna missnöjet hade en given säkerhetsventil. ”Der Jud’ ist schuld!” – Det är judens fel! var partifolkets lösen. Samtidigt som Tyskland beslöt

att bryta mot Versaillesfördraget och påbörja en uppbyggnad av sina stridskrafter och återinföra allmän värnplikt utslöts judar från armén i maj. Våldsubrotten och terrorn mot judar vårvintern och sommaren var omfattande, särskilt i juli. Visningen av den antisemitiska svenska långfilmen ”Pettersson och Bendel” i mitten av månaden ledde till exempel till stora antijudiska upplopp i Berlin.

Mot slutet av sommaren dämpades våldsamheterna, delvis av utrikespolitiska skäl men också på grund av att ”vilda aktioner” mötte växande kritik. I stället förespråkades sedan länge från många håll en fortsatt lagstiftning, bl.a. för att kriminalisera ”rasskändning” och förhindra s.k. blandäktenskap mellan judar och ”arier”. Under partidagarna i Nürnberg i september antog den ditkallade riksdagen tre lagar som definitivt upphävde emancipationen av de tyska judarna från 1871. Riksmedborgarlagen tillät endast ”arier” att vara fullvärdiga medborgare (”Reichsbürger”) medan ”icke-arier” blev till statens undersåtar (”Staatsangehörige”). Lagen om skydd av det tyska blodet och den tyska äran förbjöd äktenskap och sexuella relationer mellan judar och ”arier” samt förbjöd judar att hissa hakkorsflaggan som samtidigt antogs som riksflagga.

Nürnberglagarna

En direkt följd av dessa lagar blev att frågan om vem och vilka som skulle drabbas av segregationen och inskränkta rättigheter blev en central men inte lättlost fråga för inte minst byråkratin och juristerna, och de s.k. Nürnberglagarna följdes snart av flera tillägg och förordningar. Den första förordningen kom i november och medförde att judar utan undantag avskedades från alla offentliga tjänster.

Det fanns dock ett område som man än så länge avstod från att ta ett samlat grepp kring, trots att det var ett av de ursprungliga nazistiska målen. Bojkotter av judiska affärer och företag hade förekommit från allra första början men var ett tveeggat vapen som trots öppna påtryckningar från SA- och partifolk inte mötte någon större entusiasm bland befolkningen i stort. Även om en viss ”arisering” redan förekom på det ekonomiska området, ansågs tiden ännu inte mogen för att lagstiftningsvägen driva ut judarna ur ekonomin eftersom man oroades över oönskade konsekvenser. Till exempel beförde ekonomistern Hjalmar Schacht att Tyskland och tyska företag kunde bli lidande internationellt.

Medan de inofficiella bojkottaktionerna fortsatte började staten istället agera i en annan ände. I mars 1936 togs det ekonomiska stödet till barnrika judiska familjer bort, och i oktober framtogs judiska lärare rätten att ge icke-judiska elever privatundervisning. Därmed stod de i praktiken utan inkomstmöjligheter eftersom de sedan tidigare inte längre hade rätt att arbeta som lärare i skolorna. Samtidigt förbjöds judar att äga eller driva apotek.

Relativt lugn i ”judepolitiken”

Trots detta rådde utåt sett från slutet av 1935 i ungefär ett års tid ett relativt lugn i ”judepolitiken”. Några nya avgörande lagar stiftades inte och inte heller drabbades judar av förföljelse och synlig diskriminering på samma sätt som året innan. Skälen var framför allt utrikespolitiska. Dels stod Tyskland värd för de olympiska vinter- och sommarspelen detta år, och dels ville man inte ytterligare komplicera det utrikespolitiska läget efter det tyska återinträdet i Rhenlandet i mars. David Frankfurters mord på den schweiziske nazistledaren Wilhelm Gustloff i Davos i februari passerade också utan några försök till ”spontan” hämnd, till skillnad från Herschel Grynszpanns skott mot Ernst vom Rath drygt två och ett halv år senare.

Men trots det yttre lugnet i ”judepolitiken” fortsatte judarnas existensmöjligheter att krympa undan för undan. Och Tyskland började nu förbereda sig för krig. I september antogs den s.k. fyraårsplanen vars syfte var att inom fyra år göra armén stridsduglig samt förbereda landet för en framtida krigsekonomi. Fyraårsplanen och krigsförberedelserna skulle snart få en stor betydelse för ”judepolitikens” utveckling. Ett annat ödesdigert administrativt och politiskt steg detta år var att SS-chefen Heinrich Himmler i juni hade utnämnts till riksledare för SS och chef för den tyska polisen. Därmed amalgamerades och centraliserades partiets och statens polis- och säkerhetsorgan. En av hans närmaste underlydande var Reinhard Heydrich, som tidigare varit chef för partiets säkerhetstjänst och nu blev chef för den sammanslagna säkerhetspolisen och säkerhetstjänsten.

Den tredje fasen från hösten 1937 till krigets början kännetecknades av en tilltagande radikaliserings och en flod av nya lagar som medförde ytterligare drastiska och massiva inskränkningar i de kvarvarande judarnas ekonomiska, lagliga och sociala rättigheter och livsvillkor, kopplad

till en ökad fördrivningsvilja. I september 1937 uteslöts till exempel judiska läkare ur sjukförsäkringssystemet och nio månader senare förlorade de rätten att utöva sitt yrke. Ett begränsat antal fick tillåtelse att kalla sig "behandlare av sjuka" (Krankenbehandler) och ta emot judiska patienter enbart.

Plundring av tillgångar

Länkarna mellan "judepolitiken", utrikespolitiken, den ekonomiska politiken och krigsförberedelserna blev också allt tydligare. I en promemoria från Auswärtiges Amt i januari 1939 beskrevs sambandet mellan "judepolitiken" och utrikespolitiken under 1938. Målet för den tyska utrikespolitiken var en "framtida internationell lösning av judefrågan som inte dikteras av falsk medömkan med den 'fördrivna judiska religiösa minoriteten', utan av en mogen insikt hos alla nationer om vilken fara judendomen innebär för alla folks nationella karaktär."

Tyskland bedrev nu en allt aggressivare utrikespolitik. I mars 1938 annekterades Österrike i det s.k. Anschluss. Annekteringen följdes omedelbart av en massiv våg av förnedring och våld mot den judiska befolkningen i Österrike, och på rekordtid drabbades de österrikiska judarna av samma lagar och bestämmelser som gradvis hade införts i Tyskland under flera års tid. Dessutom började plundringen av deras tillgångar omgående. Gestapo konfiskerade konst- och andra värdeföremål och judar arresterades och hölls fängslade tills de avsåg sin egendom.

"Judar ut ur ekonomin"

Under våren började en ny våldsvåg ledd av partiet och SA under parollen "Judar ut ur ekonomin!" Den legala och tvångsvisa "ariseringen" ryckte också allt närmare. I april registrerades affärsverksamheter som hade judiska ägare eller delägare som var judar. I slutet av samma månad måste judar registrera alla tillgångar över 5000 Reichsmark. Dessa tillgångar kunde den befullmäktigade för fyraårsplanen, Hermann Göring, disponera "i den tyska ekonomins intresse". I början av juni förstördes synagogorna i München. En vecka senare ägde de första massarresteringarna av c:a 1500 judar rum i en aktion mot s.k. asociala, som drabbade även t.ex. zigenare och andra. Motivet i judarnas fall var att stärka propagandabilden av dem som kriminella men också att öka trycket på dem att lämna Tyskland. I juli utfärdades separata

identitetshandlingar för judar. Samma månad genomfördes den internationella konferensen i Evian om "flyktingfrågan". Den handlade inte bara om de judiska flyktingarna från Tyskland. I kalla siffror var antalet judar som ville eller kunde tänkas vilja lämna andra länder med antisemitisk lagstiftning som t.ex. Polen och Rumänien betydligt större, vilket också begränsade viljan att ta emot flyktingar från Tyskland.

Även i många judiska ledares ögon hade situationen för dessa människomassor länge framstått som betydligt mer hotfull än för de tyska judarna. T.ex. sa Chaim Weizmann, ordföranden i World Zionist Organization, så sent som hösten 1936: "Den tyska tragedin är till storleken mycket mindre än den polska; dess proportioner är hanterliga och dessutom är de tyska judarna starkare, ekonomiskt starkare: de kan motstå offensiven mycket bättre än de polska judarna, som malts ner i nu nästan hundra år." Men 1938 maldes inte de tyska judarna ner, de var på väg att krossas inför öppen ridå. Eviankonferensens resultat var i praktiken lika med noll, och judar på flykt från Tyskland eller andra länder i Europa möttes av fortsatta hinder att finna en fristad.

Sara och Israel

I augusti förstördes synagogorna i Nürnberg, och samma månad måste judar lägga till Sara eller Israel till sina namn. I september fick judiska advokater inte längre ta sig an icke-judiska klienter och inte heller kalla sig advokater. De var nu "konsulter" som bara fick ta emot judar. Samtidigt pågick Sudetkrisen som löstes i och med Münchenöverenskommelsen i slutet av månaden. I början av oktober infördes den ökända röda J-stämpeln i tyska judars pass, och tio dagar senare förklarade Göring under en konferens om fyraårsplanens fortsättning att det var dags att med alla tillgängliga medel nu ta sig an judefrågan, eftersom de "måste avlägsnas från ekonomin".

Den 26 oktober började så den plötsliga och hänsynslösa utvisningen av 17 000 judar med polskt medborgarskap tillbaka till Polen, vilket blev upptakten till novemberpogromen. Bland de utvisade fanns Herschel Grynszpans föräldrar och syster som befann sig i ett ingenmansland vid den tysk-polska gränsen. Polen vägrade släppa in de utvisade och Tyskland vägrade ta tillbaka dem. Deras öde och mycket svåra situation blev den 17-åriga Grynszpans motiv för

att den 7 november stega in på den tyska ambassaden i Paris och i protest skjuta tredjesekretären Ernst vom Rath.

”Judepolitiken” och utrikespolitiken

Bakgrunden till utvisningen är ett bra exempel på hur sammanflätad ”judepolitiken” var med utrikespolitiken. Efter Anschluss i mars ökade Polens oro för att judar med polskt medborgarskap som hade levt länge i Tyskland och Österrike skulle återvända till Polen. I slutet av månaden antogs en lag som ifrågasatte giltigheten av passen för de polska medborgare som hade levt mer än fem år utomlands och som förlorat banden med hemlandet. Det var dock först i mitten av oktober, efter Sudetkrisen och Münchenöverenskommelsen, som Polen beslutade att alla med polska pass som hade utfärdats utomlands inte längre skulle släppas in i Polen. Det kunde ske endast om de skaffade en specialstämpel vid ett polskt konsulat. Tidsfristen för att skaffa denna stämpel var två veckor. Utan stämpeln var passen ogiltiga och bärarens medborgarskap förverkat. Detta var direkt riktat mot c:a 50 000 judar med polskt ursprung som levde i Tyskland sedan flera decennier, och som nu i ett slag riskerade att bli statslösa. En sådan situation var oacceptabel för Tyskland, och när förhandlingarna mellan länderna bröt samman lämnade Auswärtiges Amt den 26 oktober över frågan till Gestapo som skred till verket omedelbart och med exempellös brutalitet.

Ernst vom Rath avled av sina skador den 9 november. Den nazistiska partiledningen var samlad till det traditionella högtidlighållandet av kuppförsoket i München på dagen 15 år tidigare, och den uppkomna situationen utnyttjades omedelbart av propagandaministern Joseph Goebbels efter konsultationer med Hitler. Goebbels tal till partitopparna uppfattades som en uppmaning att hämnas mordet på vom Rath, och order gick ut till lokala SA- och partiorganisationer över hela landet att vedergälla mordet. Samtidigt fick polisen instruktioner att inte ingripa mot våldsverkarna, och brandkåren instruerades att låta synagogor och affärer brinna så länge tysk egendom inte hotades. Strax efter midnatt telegraferade Heydrich en order att polisen skulle arrestera 30 000 företrädevis välbärgade judiska män och föra dem till koncentrationslägren Buchenwald, Dachau eller Sachsenhausen. En gräns passerades därmed. Staten skyddade inte längre offren utan våldsverkarna, och använde sitt eget våldsmonopol till att arrestera offren för att,

som man sa, ”återställa ordningen”. Men detta var inte en tillfällighet eller stundens ingivelse. En massarrestering av judiska män var planerad sedan en tid tillbaka och koncentrationslägren hade redan förberetts för att ta emot ett stort antal nya fångar. Mordet på vom Rath var bara tillfället man hade väntat på.

Kollektiv straffskatt

Det blev också förevändningen för att definitivt och snabbt ”arisera” den tyska ekonomin. Paradoxalt nog innebar den av Goebbels inspirerade pogromen slutet på hans inflytande på ”judepolitiken”. Goebbels representerade partiaktivismen mer än staten, men dess tid var förbi. Den 12 november ledde Göring i kraft av befullmäktigad för fyraårsplanen ett stort möte i luftfartsministeriet. Han hade direkta instruktioner från Hitler att finna en enhetlig linje i judepolitiken, genomföra ariseringen och få judarna att lämna Tyskland. Göring var inte glad åt den enorma materiella förstörelsen. Som ansvarig för ekonomin tyckte Göring att han hade skadats mycket mer än judarna. Han hade hellre sett att tvåhundra judar dödats än ”bara” de 91 som Heydrich rapporterade. Så här fick det inte längre gå till. Goebbels försök under mötet att låta partidistrikten och partifolket dra ekonomisk nytta av åtgärderna som planerades var lönlösa. Göring var mycket tydlig med att det nu gällde att hålla staten och försäkringsbolagen skadeslösa så långt möjligt, och man beslutade att konfiskera ersättningen till de judar som drabbats av förstörelsen, däribland innehavarna av de 7500 förstörda affärerna. Man ålade dem att ”återställa gatubilden” och de tyska judarna tvingades betala en kollektiv straffskatt på en miljard riksmark för att, som Göring sa, ”svinet inte skall ha så bråttom att begå ännu ett mord”. Han tillade: ”Jag skulle inte vilja vara jude i Tyskland.” Men straffskatten och utplundringen av de judiska tillgångarna var också välkomna bidrag till statskassan som med den allt snabbare rustningstakten drogs med ett växande underskott. En tilläggsförordning till fyraårsplanen antogs som per den första 1 januari 1939 bland annat förbjöd judar att driva eller äga detaljhandel, postorderfirmor och agenturer, eller bedriva någon form av försäljning. De fick inte leda företag och skulle i så fall avskedas inom sex veckor, och de fick inte vara medlemmar i kooperativ.

Enligt den modell som Adolf Eichmann redan hade inrättat i Wien skapades en central

instans för judisk utvandring i Berlin. Det var återigen Göring som i en order 24 januari utsåg Heydrich att leda den. Detta var ännu ett tecken på att utformningen av ”judepolitiken” nu begränsades till ett fåtal organ, och att säkerhetsapparaten efter pogromen fick en avgörande roll. Det går en obruten linje från skapandet av utvandringsbyrå till Görings instruktion till Heydrich 31 juli 1941 att finna en ”slutlig lösning på judefrågan”, och därifrån till mötet i villan vid Am grossen Wannsee 56 i Berlin den 20 januari 1942 då Heydrich ledde en samordningskonferens kring den fysiska förintelsen av Europas judar.

1500 döda

Under lång tid bedrevs ingen forskning om novemberpogromen och det är först relativt nyligen som man har kunnat visa att de från nazistiska källor härstammande talen för förstörelsen av liv och egendom har varit grovt i underkant. Under mötet den 12 november uppgav Reinhard Heydrich att 91 judar dött. I själva verket var det långt fler. Natten mellan den 9 och 10 november mördades 400 judar. Totalt räknar man nu med uppemot 1500 dödsoffer som en följd av pogromen. Det inkluderar morderna och självmorden liksom dödsfallen i koncentrationslägren under veckorna som följde. Inte heller Heydrichs uppgift om 267 förstörda synagogor var riktig. Det verkliga antalet var över 1400 nedbrända eller demolerade synagogor och bönehus.

Det fanns några som skonades. I Oberdorf, en liten ort sex mil öster om Stuttgart, levde ungefär 100 judiska familjer som var sysselsatta med jordbruk och hantverk. På kvällen den 9 november 1938 fick den lokale SA-ledaren Böhme besök av SA-folk från regionen som sa åt honom att bränna synagogan. Han vägrade och krävde en skriftlig order. Nästa morgon kom de tillbaka, sökte upp Böhme igen och krävde på nytt att han skulle bränna synagogan. Återigen vägrade Böhme. Han förklarade att han hade kämpat tillsammans med de judiska männen under världskriget och gått i skolan med dem och inte tänkte göra det. Då förstörde besökarna delar av synagogans inredning och satte eld på den. Men elden släcktes snabbt av invånarna i Oberdorf, judar och icke-judar tillsammans. Även Torarullarna räddades. Därför stod byggnaden kvar och gör det ännu idag. Numera hyser den ett museum över judarnas historia i regionen.

Det är en kort lista. Men den finns.

Den andra listan däremot är lång. Dokument och vittnesmål saknas inte heller här.

Leksaker slängdes ut på gatan

Barnen på det judiska barnhemmet i Dinslaken nära Essen tvingades de tidiga morgontimmarna den 10 november 1938 att se på medan deras hem slogs sönder och samman av 50 SA-män. Deras leksaker och tillhörigheter slängdes ut på gatan. Därefter fördes de ut till redan ditställda kärror. De små barnen lastades på kärrorna medan fyra pojkar i 15-årsåldern tvingades dra dem genom gator som var kantade av tysta åskådare. Paraden leddes av två poliser och omgärdades av SA-män. De gick fram till en plats nära den brinnande synagogan, där de judiska männen redan stod uppställda i väntan på att föras till Dachau. Barnens hem var förstört och de och barnhemmets personal fick nu klara sig bäst de kunde.

I Frankfurt am Main tog läkaren Bernhard Rosenthal sitt liv. Detsamma gjorde musikläraren Martin Cobliner i Hamburg och Josephine Baehr i Bassum söder om Bremen. I Innsbruck mördade SS-män Richard Graubart med flera knivhugg inför sin hustrus och dotters ögon medan Karl Bauer slogs ihjäl med pistolkolvar, också inför ögonen på sin familj. Sedan hämtade SS-männen ordföranden i Innsbrucks judiska församling, Richard Berger, och förde bort honom i bil. Efter en stund släpades han ur bilen, misshandlades med stenar och pistoler och slängdes död ner i floden Inn. I Wien mördades Leopold Schoen. 54-åriga Selma Zwienicki sköts av SA-medlemmar i hemmet i Bremen när hon vägrade uppges var hennes man befann sig. I Glogau i Schlesien (numera Polen) kastades Leonhard Plachte genom ett fönster ner på gatan och dog. I Eberstadt öster om Heidelberg sköts den 81-åriga Susannah Stern med tre skott. I Beckum mellan Dortmund och Bielefeld mördades den likaledes 81-åriga Alexander Falk. I Lesum i närheten av Bremen trängde SA-män in hos paret Goldberg. En SA-korpral meddelade att han hade order att skjuta dem. Fru Goldbergs sista ord var: ”Min herre, sikta väl.”

Så kan vi fortsätta länge.

Inte de första offren

I kväll minns vi dem och alla andra offer för novemberpogromen. De var inte de första offren. Och de var som vi vet inte de sista. Vi minns novemberpogromen för att den organiserades och genomfördes som en gigantisk förnedringsritual i en modern stat i hjärtat av Europa. Vi minns att långt över tusen synagogor och böne-

hus brändes ned och förstördes över hela Tyskland. Vi minns att långt mer än tusen människor mördades eller begick självmord under pogromen och veckorna som följde. Men vi minns också att vad vi tanklöst kallar Kristallnatten var en vattendelare.

I historien finns det ett före pogromen och det finns ett efter. Den signalerade att Tyskland nu var berett att bedriva ett skoningslöst krig mot försvarslösa människor och att man inte skydde några medel. Massförstörelsen av synagogor, affärer och bostäder, vandaliseringen av begravningsplatserna, misshandeln, förnedringen och tagandet av liv, liksom massarresteringarna av pogromens offer följt av den statliga plundringen av deras tillgångar, vittnade om att en gräns överskreds.

Det fanns ännu ingen plan eller order för Förintelsen. Men ett stormaktskrig låg nu i luften. Med inmarschen i det som var kvar av Tjeckoslovakien i mars 1939 visade Tyskland att dess löften inte var värda pappret de var skrivna på, och att landet tänkte förverkliga sina drömmar om "Lebensraum" och ett Stortyskland på bekostnad av andra nationer. Adolf Hitler tog nu hela den europeiska judenheten som gisslan för att tvinga världen till eftergifter och passivitet. Ur ett nazistiskt perspektiv var det logiskt. "Världsjudendomen" var ju den verkliga makten bakom Tysklands motståndare i väst och i öst. I en beryktad passage i ett tal i riksdagen den 30 januari 1939 sa Hitler:

"Livet igenom har jag mycket ofta varit en profet och för det mesta blivit utskrattad. Under min kamp om makten var det först och främst det judiska folket som skrattade när jag profeterade att jag en dag skulle bli statsöverhuvud och ledare för hela den tyska nationen, och att jag då bland annat skulle finna svaret på det judiska problemet. Jag tror att skrattet sedan dess har fastnat i halsen på den tyska judendomen, som förut skrattade så högt. Idag tänker jag återigen vara en profet: om det skulle lyckas den internationella finansjudendomen, i och utanför Europa, att än en gång störta folken i ett världskrig, så kommer resultatet inte att bli jordens bolsjevisering och därmed judendomens seger, utan förintelsen av den judiska rasen i Europa."

Som Debórah Dwork och Robert Jan van Pelt så riktigt har påpekat var den 9 november 1938 slutet på början. Men den 10 november var början på slutet av vägen till Auschwitz. Det är också därför som vi har samlats här i kväll, och det är också därför som vi kommer att fortsätta samlas varje 9 november.

Tack.

Stéphane Bruchfeld
Idéhistoriker vid Uppsala universitet, Programmet för studier kring Förintelsen och folkmord. Han är medlem i Svenska kommittén mot antisemitism.